

Agnieszka Gołębiowska-Suchorska

"«Не пристать, не приехати ни к
которому бережку...» : похоронные
и поминальные причитания
Вологодской области, (Вып. 1:
Тотемский, Тарногский,
Бабушкинский и Никольский
районы)", сост. и вступ. ст. Е. Ф.
Югай, Вологда 2011 : [recenzja]

Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Rossica 5, 175-177

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

**«Не пристать, не приехати ни к которому бережку...»:
похоронные и поминальные причитания Вологодской области,
(Вып. 1: Тотемский, Тарногский, Бабушкинский и Никольский
районы), сост. и вступ. ст. Югай Е. Ф., Вологда 2011, 112 s.**

Śmierć wywołuje najczęściej depresyjne poczucie straty i rozpadu uporządkowanego stanu rzeczy, a odpowiedzią na ten stan jest zazwyczaj płacz. Dla kultury ludowej właściwy był płacz zrytualizowany, wyrażający się w lamentach żałobnym – zawodzeniu kobiet przy zwłokach, któremu towarzyszyła odpowiednia gestykulacja (załamywanie rąk, zakrywanie twarzy dłońmi). Tradycja pogrzebowych i zadusznych lamentów ludowych była szczególnie bogata wśród Słowian Wschodnich.

Współczesny człowiek rzadko umiera w domu, najczęściej odbywa się to w szpitalu lub innych ośrodkach, których instytucjonalny charakter nie sprzyja tradycyjnym zachowaniom w obliczu śmierci. Tym bardziej warte uznania są inicjatywy na rzecz dokumentacji reliktowych form dawnej kultury pogrzebowej. Jedną z nich jest prezentowany zbiór tekstów rosyjskich lamentów pogrzebowych i zadusznych zapisanych w okolicach Wołogdy, określanych w tym regionie jako *плач, причет, причётка, причитание*.

Materiał źródłowy publikacji stanowi reprezentatywna i obszerna próba tekstów lamentów (92 płacze), wzbogacona fragmentami wypowiedzi respondentek na temat tradycji pogrzebowych. Zapisów dokonano w latach 1991–2011 podczas badań terenowych prowadzonych przez pracowników Wołogodzkiego Dziecięco-Młodzieżowego Centrum Tradycyjnej Kultury Ludowej (Вологодский областной детско-юношеский центр традиционной народной культуры) oraz przez Elenę Fiodorownę Jugaj, redaktorkę tomu i autorkę *Słowa wstępu*. Na aparat naukowy publikacji składają się: słownik dialektyzmów, mapy regionu, dwa indeksy systematyzujące lamentsy – w zależności od związku z etapem obrzędu pogrzebowego i ze względu na adresata tekstu (opłakiwanego zmarłego), a także skrupulatne komentarze do tekstów z danymi respondentek, badaczy, numerami inwentarzowymi. W niektórych przypadkach komentarz ujawnia szerszy kontekst sytuacji badawczej. Np. jeden z tekstów został przez respondentkę zaprezentowany po to, aby badaczka mogła wykonać lament nad grobem swojej zmarłej młodo siostry, śmierć której informatorka pamiętała (s. 26). Szerszy kontekst sytuacji badawczej opisano także w przypadku płaczów rejonu nikolskiego – jeden zapisano w święto Tichwińskiej Ikony Matki Boskiej (09.07.) na cmentarzu (s. 107, nr 7–8), drugi natomiast funkcjonuje w formie zapisu w zeszycie obok zamawiania bydła i instrukcji tkania dywaników (s. 108, nr 14). Niestety, żadnego z zapisów nie dokonano podczas rzeczywistej sytuacji wykonawczej, czyli w czasie pogrzebu.

Obwód wołogodzki należy do regionu tzw. Rosyjskiej Północy – obszaru kulturowego obejmującego cztery regiony Federacji Rosyjskiej: Republikę Karelii, obwód archangielski, obwód wołogodzki i obwód kirowski. O ile lamentsy, np. z terenów Karelii, stały się obiektem zainteresowania badaczy już w XIX wieku¹, o tyle badania wołogodzkiej części regionu nie zostały przeprowadzone w tak szerokim zakresie². Prezentowany zbiór lamentów wypełnia więc w pewnym stopniu tę lukę. Materiał uporządkowano w nim według kryterium geograficznego, prezentując zapisy z czterech rejonów obwołu wołogodzkiego – totemskiego, tarnogskiego, babuszkińskiego i nikolskiego (Тотемский, Тарногский, Бабушкинский, Никольский районы).

Teksty ze wszystkich czterech rejonów charakteryzuje zbieżność pod względem funkcjonalnym (związek z poszczególnymi częściami obrzędu), tematycznym i kompozycyjnym. Do każdej części obrzędu (np. po ubraniu ciała, nad ciałem leżącym w *świętym kącie*, przy wynoszeniu trumny z domu, w drodze na cmentarz, podczas zamykania trumny) i dni zadusznych (3, 9, 40, święto Św. Trójcy) przypisane są konkretne teksty lamentów, choć w przekazach respondentek trafiają się także płacze-przeprosiny zmarłego za długotrwałą przerwę w odwiedzinach grobu (s. 54).

Typowa dla gatunku lamentów jest binarność świata przedstawionego: wieś – cmentarz, dom żywych – grób (dom bez drzwi, okien; dom na wieki wieków), cerkiew zaś łączy w tekstach oba światy. Ptaki, rośliny w metaforach i paralelizmach określają człowieka, np. kukułka, pokrzywa, sucha trawa to oplakująca zmarłego osoba, natomiast gołąb, łabędź, kwiat – zmarły, idealizowany w płaczach, a pisklęta bez gniazda, niedojrzałe jagódki – osieroczone dzieci. Przestrzeń w lamentach organizują przede wszystkim droga ze świata żywych do zaświatów i granica między nimi. Stąd w tekstach pojawiają się różne przeszkody utrudniające komunikację między płaczką a zmarłym – zarośnięta dróżka, las, morze.

Mimo tej typowości tekstów dostrzec można jednak drobne wyróżniki lokalnej tradycji lamentacyjnej. Jak zauważyła redaktorka tomu, dla lamentów rejonu nikolskiego charakterystyczny jest obraz rzeki z brzegami gęsto porośniętymi kolczastymi zaroślami. Lamentsy rejonu totemskiego, zapisane od różnych osób, wyróżnia natomiast incipit *Моё красное солнышко*.

We wspomnieniach respondentek o tradycyjnym obrzędzie pogrzebowym powtarza się przekonanie o lamentach jako naturalnej reakcji w sytuacji kryzysowej, o ich improwizacyjnym charakterze. Kobiety traktują płacze pogrzebowe nie jak wyuczone pieśni, ale głos płynący z serca, który samoistnie pojawia się

¹ Zob. np.: В. А. Дашков, *Похоронные обряды олонецан*, „Олонецкие губернские ведомости” 1844, № 5, с. 17–19; В. А. Дашков, *Описание Олонецкой губернии в историческом, статистическом и этнографическом отношении*, „Журнал министерства внутренних дел” 1841, ч. 42, с. 429–433; *Причитания Северного края, собранные Е. В. Барсовым*, Санкт-Петербург 1997, т. 1, с. 400–495.

² Jak podaje E. Jugaj w *Słowie wstępne*, jeden lament wołogodzki został opublikowany w: Ф. М. Истомин, С. М. Ляпунов, *Песни русского народа, собранные в губерниях Вологодской, Вятской и Костромской в 1893 году*, Санкт-Петербург 1899, с. 55–83. Cenne źródło informacji o wołogodzkiej lamentach stanowi publikacja XIX-wiecznych materiałów ekspedycyjnych: *Русские крестьяне. Жизнь. Быт. Нравы (Материалы „Этнографического бюро” князя В. Н. Тенишева)*, Санкт-Петербург 2007, тт. 3, 5, Санкт-Петербург 2008, тт. 4, 5.

pod ciężarem smutku (ss. 32, 56, 95). Oczywiście jest w tym swego rodzaju *pa-mięć gatunku* – teksty niegdyś zasłyszane odradzają się w pamięci i na ich podstawie eksproмптом tworzone są kolejne zgodnie z potrzebą chwili. Lament płaczki, jak wynika z opowieści respondentek, jest również swoistym sygnałem do płaczu dla pozostałych uczestników obrzędu (ss. 25, 101).

Wszystkie teksty, zarówno lamenty, jak i fragmenty wywiadów, pochodzą od kobiet, ponieważ jedynie one uczestniczyły w tych rytualnych melorecy-tacjach. Najstarsze respondentki, których wypowiedzi zamieszczono w zbiorze, urodziły się w roku 1907, odwołanie się do ich pamięci rozszerza więc znacząco ramy czasowe retrospekcji. Jednak większość tekstów lamentów funkcjonuje już tylko w pamięci pasywnej badanych. Jedynie jedna z rozmówczyń, Anna Fiodorowna Niekrasowa, potrafiła wykonać tekst lamentu z zachowaniem mo-dulacji głosu („на голос”), pozwalającej wyrazić specyficzny charakter tego gatunku twórczości ustnej. Pozostałe respondentki były w stanie przypomnieć sobie jedynie fragmenty wykonywanych niegdyś utworów lub teksty zasłyszane od innych osób.

Prezentowany zbiór materiałów etnograficznych jest pierwszym z kilku planowanych publikacji wołogodzkich lamentów pogrzebowych, udostępniają-cych szerszemu czytelnikowi zasoby archiwalne. Słusznym zamiarem jest także przewidywane dołączenie do kolejnych tomów audialnych zapisów lamentów. Publikacja zasobów archiwów etnograficznych ma bez wątpienia wartość do-kumentacyjną i udostępnia materiał źródłowy do wieloaspektowych badań nad folklorem. Pozwala również ocalić od zapomnienia przejawy kultury tradycyj-nej, które w czasach globalizacji mają charakter wyróżniający, np. ze względu na pewną typowość dla badanego obszaru, co pozwala kształtować świadomość odrębności i wartości kultury regionalnej.

Agnieszka Gołębiowska-Suchorska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Humanistyczny
Katedra Badań nad Kulturą Rosji